

bar # Läsrisen är verklig. Skärmen räcker inte som förklaring.

En tredjedel av de svenska 15-åringarna når inte grundnivån i läsning och matematik. Pisa 2025, som kom i dag, sätter läsförståelsen på 466 poäng och matematiken på 464. Båda är de sämsta svenska resultaten sedan mätningen började år 2000. Skolverket räknar med att tjugo poäng är ungefär ett års lärande. På tre år har alltså ungefär ett år ramlat bort.

Christina Månberg, vikarierande generaldirektör, talar om en bred nedgång som är väldigt oroande. Det är svårt att säga emot. Det som gör dagens siffror besvärligare än vanligt är att de inte stannar hos de svagaste. Även elever med goda förutsättningar backar. Då fungerar inte de vanliga politiska genvägarna lika bra.

Sverige ligger nu i nivå med OECD-snittet i alla tre ämnen. Trösten i det är begränsad. OECD-snittet självt är det lägsta som någonsin mätts i läsning och matematik. På tio år har läsningen i OECD fallit med 28 poäng och matematiken med 22. Vi är inte ensamma. Vi är en del av ett större ras.

Naturvetenskapen håller emot. 485 poäng, ingen säker skillnad mot 2022, fortfarande strax över snittet. Finland ligger högst i Norden där, på 504. Danmark, Norge och Island under Sverige. I läsning är Finland också bäst i Norden, 474. Norge tappade 24 poäng på tre år.

Flickor ligger 41 poäng före pojkar i läsning och 12 poäng i naturvetenskap. I matte syns ingen säker skillnad. De socioekonomiska klyftorna är värre. Bland elever med sämre förutsättningar når nästan varannan inte grundnivån i matematik. I läsning är det 45 procent, i naturvetenskap 38. Bland de mer gynnade är det 19, 17 och 13 procent.

Anna Castberg på Skolverket fastnade för något som lätt försvinner i rubrikerna. Gapet mellan grupperna ökar inte den här gången. Det minskar. Inte för att de svaga har kommit ikapp, utan för att även de som brukar dra upp snittet har rasat. Det är en annan sorts kris än den vi vant oss vid att bråka om.

Kurvan är inte ny. Kraftigt fall fram till botten 2012, återhämtning 2015–2018, nytt fall 2022 och nu igen. Vi är tillbaka vid 2012, fast med fler under golvet. I läsning har andelen under grundnivå gått från 24 till 31 procent på tre år. I matte från 27 till 34.

Utbildningsminister Simona Mohamsson säger att vi är mitt uppe i en skärmpandemi. Lotta Edholm har länge velat gå från skärm till pärm. OECD ger dem delvis rätt. Mer skärm, mindre läsning för nöjes skull och sämre läsförståelse följs åt. Svenska elever använder digitala enheter ungefär 2,4 timmar om dagen för lärande. Snittet i OECD är 1,7. Mer än var fjärde störs av andras telefoner och

datorer på lektionerna. Andelen som läser fort och slarvigt nästan fördubblades till 9 procent mellan 2018 och 2025.

Det är en rimlig misstanke. Det är inte ett avslutat fall.

OECD säger själv att det beror på hur verktygen används. Lagom mycket digitalt arbete i undervisningen hänger ihop med bättre naturvetenskap. För mycket, och särskilt fritidssurf i klassrummet, hänger ihop med sämre. Andreas Schleicher har tidigare påpekat att de som läser på papper både presterar bättre och läser mer frivilligt. Det är samband. Inte kirurgi.

Mobilförbuden ger samma splittrade bild. I Galicien såg man effekter motsvarande mer än ett halvt års lärande i matte. En meta-analys från 2024, Böttger och Zierer, landade på en liten men mätbar effekt, tydligare för hur eleverna mådde än för vad de presterade. En stor amerikansk studie i år, med tusentals skolor som låste in telefonerna i Yondr-påsar, såg ingen tydlig kortsiktig vinst i resultat, uppmärksamhet eller närvaro.

Skärmarna är troligen en del av eländet. Att göra dem till hela förklaringen är bekvämt, särskilt fem dagar före ett val. Det räcker inte.

Invandringen hör till det som folk antingen överdriver eller tiger ihjäl. I Pisa-urvalet var ungefär var tionde elev utlandsbakgrund år 2000. 2022 var andelen uppe i drygt 21 procent. Sverige har dessutom, jämfört med många andra OECD-länder, tagit emot fler flyktingar från länder där skolsystemen är svagare. Det syns i resultaten. 2022 klarade inte varannan elev med utländsk bakgrund nivå 2 i matematik. Bland elever med svensk bakgrund var det var femte. Samma mönster finns kvar 2025, i alla tre ämnen. Räknar man bort skillnader i hemförhållanden krymper avståndet till ungefär hälften. Resten finns kvar.

Frågan är hur mycket av det långa fallet det här bär. Skolverket försökte räkna på det 2016. Den ökade andelen elever med utländsk bakgrund stod för ungefär en sjundedel av lästappet 2000–2012. Tar man även med att gruppen själv utvecklades sämre under åren 2006–2012 kommer man upp i ungefär en femtedel i läsning, en fjärdedel i naturvetenskap och en sjundedel i matte. Heller Sahlgren på IFN landade högre. Enligt honom förklarades nästan tre av tio poäng i genomsnittstappet 2000–2012 av att elevsammansättningen ändrats. En del för att färre elever hade svenskt ursprung, en större del för att övriga elever backade mer.

Siffrorna gäller olika perioder. De ska inte lyftas rakt över på raset 2022–2025. Men riktningen är densamma: sammansättningen tynger snittet, och den räcker ändå inte. Resultaten har fallit också inne i grupperna. Det syns tydligast nu, när även elever med goda förutsättningar tappar.

Sedan finns det som sällan får bära rubriken. Drygt 73 procent av grundskollärarna är behöriga det här läsåret. För ungefär tio år sedan låg nivån kring 87 procent. Behörigheten är lägre just i de skolor där eleverna redan har det sämst ställt, och lägre i fristående skolor än i kommunala. Det är inte en parentes. Det är en mekanism som förstärker allt annat som redan går snett.

IFAU har visat att den ökade skolsegregationen mest drivs av var folk bor. Det fria skolvalet spelar in, men inte så mycket som debatten låter påskina. Jonas Vlachos och andra har länge pekat på ett målrelaterat betygssystem utan ordentlig extern förankring. Då blåser betygen upp. Friskolor är något generösare, enligt SNS, men felet sitter i konstruktionen. IFAU:s stora genomgång från 2014, Holmlund med flera, kom fram till att varken kommunaliseringen, det fria valet eller friskolereformen ensamt kan bära de sjunkande resultaten.

Det är därför debatten blir så sliten. Varje läger har sitt favoritobjekt. Skärmarna. Friskolorna. Invandringen. Kommunaliseringen. Allt det finns i underlaget. Inget av det bär ensamt.

Covid ligger närmast i tid och är därför den förklaring som känns mest till hands. Skolverket tror att pandemin bidrog till större skillnader, eftersom de svaga drabbades hårdast. Däremot finns inget enkelt samband mellan hur länge skolorna stängdes och hur resultaten rörde sig. Sverige höll grundskolorna öppna. Resultaten föll ändå. OECD använder just det som exempel på varför stängningarna inte räcker. Pandemin drog i svagheter som redan fanns: ojämna tillgång till bra lärare, elever som läser för lite på djupet, skolor som inte kompenserar för hemmet. Den uppfann dem inte.

Forskningen är ovanligt enig på en punkt och oenig på de flesta andra. Ingen enskild faktor förklarar nedgången. Det säger OECD. Det säger Skolverket. Det säger också de rapporter som den här texten vilar på.

Det borde göra oss misstänksamma mot alla som redan vet. Mot skärmpandemin som totalförklaring. Mot tesen att allt löser sig om man bara skär i friskolorna. Mot idén att sammansättningen är hela historien. Mot den omvända idén att sammansättningen inte spelar någon roll.

Det som går att göra är tråkigare än de stora orden. Läsning på riktigt, tidigt, med någon som håller i det tills det sitter. Lovskola där den behövs. Prov som rättas så att betygen slutar leva sitt eget liv. Behöriga lärare dit gapet är störst, inte dit det är lättast att rekrytera. Pengar som faktiskt når de skolor där nästan varannan elev inte kan räkna på grundnivå.

Sverige har varit här förr. Efter 2012 vände det upp. Det gick alltså. Skillnaden den här gången är att även de elever som tidigare bar upp snittet faller, och att ungefär en tredjedel av 15-åringarna lämnar grundskolan utan att säkert kunna

läsa och räkna på den nivå ett samhälle kräver. Det är inte en skärmfråga. Inte en invandringsfråga. Inte en friskolefråga. Det är allt det på en gång, plus en skola som under lång tid haft för ont om behöriga lärare just där det behövs mest.

Det obehagliga är inte att vi saknar förklaringar. Det är att vi har för många, och att vi brukar välja den som passar den egna sidan.

/Staffan Scherloff